

Fatih Çelikel

Dr., Milli Eğitim Bakanlığı

Dr., Ministry of Education

Hatay/Turkey

fatihce81@hotmail.com

ORCID: 0000-0002-5301-3046

Makale Bilgileri

Makale Türü: Research Article

Geliş Tarihi: 17.02.2022

Kabul Tarihi: 04.04.2022

Yayın Tarihi: 15.06.2022

Yayın Sezonu: Haziran/June 2022

DOI: <https://doi.org/10.54958/iad.1075230>

Atıf/Citation: Fatih Çelikel, “İlâhî Kudreti İfade Eden Ayetler Bağlamında Said Nursî'nin Hakikat Eksenli Tefsir Anlayışı = Said Nursî's Understanding of Truth-Oriented Tafsir in The Context of Verses Expressing The Divine Power”, *İslami İlimler Araştırmaları Dergisi* 11 (Haziran 2022), 55-79. <https://doi.org/10.54958/iad.1075230>

İntihal Taraması/Plagiarism Detection: Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism.

İlâhî Kudreti İfade Eden Ayetler Bağlamında Said Nursî'nin Hakikat Eksenli Tefsir Anlayışı*

Öz

Kur'an'ın anlaşılması ve ilâhi mesajın mana yönüyle insanlığa doğru bir şekilde aktarılması gayesine hizmet eden isimlerden biri son dönem İslam alimlerinden Said Nursî'dir (1878-1960). O, Birinci Dünya Savaşında cephede telif ettiği klasik tefsir tarzında telif ettiği İşâratu'l-İcâz isimli eserini, tasavvur ettiği altmış-yetmiş ciltlik bir tefsirin ilk cildi olarak kaleme almış, ancak bir süre sonra genelde insanlığı, özelde İslam alemini derinden sarsan manevi buhranlara şahit olduğu için bu fikrinden vazgeçmiş ve mesaisini tamamen Risâle-i Nur'un telifine tahsis etmiştir. Said Nursî, Risâle-i Nur'u manevi tefsir olarak nitelendirmiş ve Risâle-i Nur'da yapmış olduğu tefsirlerde Kur'ânî metodu takip ettiğini savunmuştur. Manevî tefsir tabiri Said Nursî'ye ait bir istilâh olup onun tefsir anlayışını anlatan şemsiye bir kavramdır. Bu anlayışın önemli sacayaklarından biri şuhûdî metod olup, kâinatın Kur'ânî hakikatlere olan şehâdetinin öne çıkarılmasıdır. Bir diğeri ise makalemizin konusunu oluşturan hakikat eksenli tefsir yaklaşımıdır. Hakikat eksenli tefsir anlayışı; ayetlerin, içerdiği hakikatlerin merkeze alınarak tefsir edilmesine dayanır. Said Nursî, Risâle-i Nur'da Kur'ân'ın inanç esaslarına dair ayetlerini genellikle bu anlayışla beyan ve tefsir etmiştir. Kur'ânî hakikatlerin izah ve ispatında ise çoğunlukla tabîî olguların bir başka deyişle kevnî ayetlerin şâhitliği üzerinden gerçekleştirmeye çalışmıştır. O, üslup olarak temsil metodunu etkin bir şekilde kullanmış,

* Bu çalışma 2022 yılında Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde Prof. Dr. Atilla Yargıcı danışmanlığında tamamlanan “İman Esasları Bağlamında Kur'ân'ın Manevi Tefsiri: *Risâle-i Nur* Örneği” başlıklı doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır.

böylece izah ettiği konuyu her kesimden insanın anlayabileceği bir hitapla sunmak istemiştir. Cenâb-ı Hakk'ın Kur'ân'da ifade ettiği hakikatlerden biri, kudretinin sonsuzluğu, yani ilâhî kudret karşısında her şeyin eşit olduğu gerçeğidir. Bu gerçek, klasik tefsirlerde ve Risâle-i Nur'da izah ve ispat edilmek istenmiştir. Bu makalede ilâhî kudreti ifade eden ayetler bağlamında Said Nursî'nin hakikat eksenli tefsir anlayışı, tahkik ve mukayeseye dayalı metotlar üzerinden incelenmiştir. Sonuç olarak, klasik tefsirlerin ilâhî kudret karşısında her şeyin eşit oluşunun keyfiyetine dair icmâlî açıklamalarda bulunduğu, buna karşılık Nursî'nin söz konusu hakikati ayrıntılı bir şekilde izah ve ispat etmeye çalıştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: Tafsir, Manevî Tefsir, Risâle-i Nur, Said Nursî, İlâhî Kudret, Hakikat

Said Nursî's Understanding of Truth-Oriented Tafsir in The Context of Verses Expressing The Divine Power

Abstract

One of the names that served the purpose of understanding the Qur'an and accurately transmitting the divine message to Humanity is Said Nursî(1878-1960), one of the last İslam scholars. He wrote his work *Ishârât al İjâz*, a classical-style Tafsir that he copyrighted at the front line in the First World War, as the first volume of a sixty-seventy-volume Tafsir that he envisioned, but after a while he abandoned this idea as a witness to the spiritual crises that deeply shook humanity, especially the Islamic world, and devoted his shift entirely to the royalty of *Risâla-i Nûr*. Said Nursi described the *Risale-i Nur* as a spiritual commentary and argued that he followed the Qur'anic method in the commentaries he made in the *Risale-i Nur*. The term "spiritual tafsir" is a term belonging to Said Nursi and is an umbrella concept describing his understanding of tafsir. One of the important pillars of this understanding is the shuhudi method, emphasizing the witnessing of the universe to the Qur'anic truths. Another is the truth-based interpretation approach, which is the subject of our article. Truth-based interpretation; It is based on the interpretation of the verses by centered on the truths they contain. Said Nursi generally explained and interpreted the verses of the Qur'an on the principles of belief in the *Risale-i Nur* with this understanding. In the explanation and proof of the Qur'anic truths, he mostly tried to do it through the witnessing of natural facts, in other words, of the literal verses. He used the method of representation effectively as a style, so he wanted to present the subject he explained with an address that could be understood by people from all walks of life. One of the truths that Almighty Allah expresses in the Qur'an is the infinity of His power, that is, the fact that everything is equal before the divine power. This fact has been tried to be explained and proved in classical tafsir and *Risale-i Nur*. In this article, Said Nursi's understanding of truth-oriented interpretation in the context of verses expressing divine power has been examined through methods based on investigation and comparison. As a result, it has been seen that classical commentaries made concise explanations about the equality of all things in the face of divine power, while Nursi tried to explain and prove the said truth in detail.

Keywords: Tafsir, Spiritual Tafsir, *Risale-i Nur*, Said Nursi, Divine Power, Truth

Giriş

Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devletinin yıkılışı gibi insanı derinden sarsıcı hadiseleri bizzat müşahade eden son dönem İslam alimlerinden Said Nursî, hayatının her safhasında İslam aleminin sorunları ile ilgilenmiş ve bunlara çözüm yolları bulmaya çalışmıştır. Çağdaşları gibi Nursî de İslam aleminin yeniden Kur'ân'a dönüşünü sağlamak için, yazılacak eserlerin Kur'ân'ın mesajlarını doğrudan insanlara ulaştırabilecek mahiyette olması gerektiğini savunmuştur.¹ Nitekim o bu gayeye yönelik olarak geniş hacimli bir tefsir telif etmek istemiş, *Muhakemât* isimli eserini bu tefsirin mukaddimesi,² Birinci Dünya Savaşı sürecinde cephede *İşârâtü'l-İcâz* isimli eserini³ de bu tefsirin birinci cildi olarak kaleme almıştır.⁴ Ancak esaret sürecinde yaşadıkları ve geçirdiği dönüşüm, kendisini Kur'ân'ın imanî hakikatlerini tefsir eden bir eser telif etmeye sevk etmiştir.

Nursî, “manevi tefsir” olarak nitelediği yeni tefsir anlayışı ile Kur'ân'ın mana ve mefhumunda münderiç bulunan hakikatleri beyan, izah ve ispat etmek istemiştir. Onun manevi tefsir anlayışı, farklı metotları içerisinde barındırmakla birlikte bu anlayışın üzerinde yükseldiği zemin, hakikat eksenli bir yaklaşıma dayanmaktadır. Nursî'nin *Risâle-i Nur*'da uygulamış olduğu manevi tefsir anlayışının tüm ayrıntılarını ortaya koymak bir makalenin sınırlarını aşmaktadır. Dolayısıyla bu makalede onun manevi tefsir anlayışını ana hatlarıyla özetleyerek tanıtmaya, Nursî'nin söz konusu tefsir anlayışının önemli sacayaklarından biri olan hakikat eksenli yaklaşımını ilâhî kudreti ifade eden ayetlerle ilgili yapmış olduğu tefsir üzerinden incelemeye çalışacağız.⁵

¹ Bediüzzaman Said Nursî, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2002), 704; Bediüzzaman Said Nursî, *Muhakemât* (İstanbul: Sözler Neşriyat, 2004), 21.

² Nursî, *Sözler*, 105.

³ Bediüzzaman Said Nursî, *İşârâtü'l-İcâz fî Mezânni'l-İcâz*, çev. Abdulmecid Nursî, 3. Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı, 2014), 37.

⁴ Nursî, *İşârâtü'l-İcâz fî Mezânni'l-İcâz*, 46. Nursî'nin *Emirdağ Lahikası* isimli eserinde de aynı husus anlatılır. bk. Bediüzzaman Said Nursî, *Emirdağ Lahikası*, 3. Baskı, (İstanbul: Envar Neşriyat, 2005), 2:88, Ayrıca Diyanet İşleri Başkanlığı görevini ifa ettiği dönemde, diyanet yayınlarınınca basılan *Mesnevî Nuriye* isimli eserin takdim bölümünü kaleme alan Mehmet Görmez, Nursî'nin 60-70 ciltlik bir tefsir telif etmeyi tasarladığını, ancak mezkur şartlardan ötürü bu fikrinden vazgeçerek, *Risâle-i Nur*'u telif ettiğini ifade eder. Bediüzzaman Said Nursî, *Risâle-i Nur* Külliyyatından *Mesnevî-i Nûriye*, trc. Abdulmecid Nursî (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 7.

⁵ Kanaatimizce Nursî'nin *Risâle-i Nur*'da tatbik ettiği tefsir anlayışını en kuşatıcı şekilde yansıtan tabir kendi ifadesiyle “manevi tefsir”dir. bk. Bediüzzaman Said Nursî, *Şualar*, 3. Baskı (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2008),

Hakikat eksenli tefsir anlayışı gibi şühûdî tefsir de manevi tefsirin önemli sacayaklarından biridir. Ancak manevi tefsir, bu iki temel anlayışla birlikte farklı metotların ahenkli bir şekilde mezcedildiği bir harmomidir.

1. Said Nursî'den Önceki Tefsir Anlayışına Genel Bakış

Tefsir, Kur'ân'ın manalarını beyan etmeye, ondan gerekli hikmetleri ve hükümleri çıkarmaya, kısacası Kur'ân'ı anlamaya yardımcı olan ilimdir. Kur'ân'ın anlaşılması; dil bilimleri, Kur'an ilimleri, rivayet ilimleri ve bazı yöntem bilimlerinden yararlanmaya bağlı olduğundan, tefsir ilmi Kur'ân'ın anlaşılmasında bu gibi ilimlerden istifade eder.⁶

Kur'ân en başta Hz. Peygamber (sav) tarafından gerek fiilî gerekse kavî olarak "kısmen" tefsir edilmiştir. O, tebyinle mükellef oluşunun gereği olarak ayetlerin mücmelini beyan, umûmunu tahsis, mutlakını takyid, müşkilini tavih etmiştir.⁷ Şüphesiz Peygamber'in (sav) tefsiri, bilindik anlamda bir tefsir değildir. Zira tefsir ilmi ancak usûl ve kaideleriyle müstakil bir ilim olarak mütalaa edildikten sonra, tefsir kavramıyla ilim ehli nezdinde maruf olan ilim haline gelmiştir. Örneğin tedvin dönemi sonrası müfessirlerin tefsir anlayışında yer alan belagat, filolojik tahliller, ayetler arası münasebet gibi pek çok husus, Peygamber'in (sav) tefsirinde yer almamıştır. Onun tefsiri daha çok, bir bütün olarak ayetten anlaşılması gereken manayı ortaya koymak sûretiyle murad-ı ilâhiyi beyan etmek şeklindedir.⁸ Peygamber (sav) döneminde tefsir alanındaki ihtiyaç, Kur'ân metninin geniş açıklamalarla beyanından öte, metnin hayata yansıtılması sahasında yoğunlaştığı için bu durumu tabî görmek gerekir.⁹

Tefsir ilminin hadis ilminden ayrılıp müstakil hale gelişinden bugüne kadarki süreçte Kur'ân'ın anlaşılması ve açıklanmasına yönelik olarak pek çok tefsir metodu ortaya çıkmıştır. ed-Dihlevî tefsirdeki bu çeşitliliği; kelâm ehlinin, fakîhlerin, muhaddislerin, mahir edebiyatçıların, kârîlerin, nahivcilerin, sûflilerin tefsiri olarak sınıflandırır.¹⁰ Bu tefsir çeşitleri incelendiğinde muhaddislerin tefsirinin, rivayet tefsiri, diğer tefsirlerin ise dirayet tefsiri altında mütalaa edilebileceği görülür. Zaten bu konudaki yaygın tasnife göre tefsir çeşitleri, aklın etkin kullanıldığı dirayet ve naklin baskın olduğu rivayet metodu olmak üzere temelde iki kategoride incelenir.¹¹

Said Nursî'nin de yaşadığı son yüzyıla gelindiğinde ise İslam dünyasının maddî ve manevî sahada yaşadığı bunalımlar neticesinde ulemânın farklı metot ara-

⁶ Ebu Abdullah Bedruddin ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim (Kahire: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabi İsâ el-Bâbi'l-Halebi ve Şurakeehu, 1957), 1/13.

⁷ İsmail Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1998), 1/64.

⁸ Cerrahoğlu, *Tefsir Tarihi*, 1/65-66.

⁹ Sahabenin Hz. Peygamber'den (sav) on ayeti iyice öğrenip onunla amel etmedikçe, diğer on ayete geçmediğini anlatan rivayetler bu konuya ışık tutmaktadır. bk. ez-Zerkeşi, *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 2/157; el-Kurtubi, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 13/39-40.

¹⁰ Şah Veliyullah ed-Dihlevî, *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr* (Kâhire: Dâru's-Sahve, 1986), 171-172.

¹¹ Ebu Muhammed ibn Atiyye, *el-Muharraru'l-Veciz fi Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*, thk. Abdusselâm Abuşşâfi Muhammed (Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 2001), 1/5,19; Cerrahoğlu, *Tefsir Usûlü*, 228-231.

yışlarına girdiği ve bu çağda içtimaî, edebî, bilimsel ve konulu tefsir gibi yeni yönelişlerin ortaya çıktığı görülür.¹² Bunlardan içtimaî tefsir ile Kur'ân'ın mesajının doğrudan topluma ulaştırılması ve sosyal dokunun problemlerine Kur'ân'dan çözümler üretilmesi amaçlanmıştır.¹³ Pozitif ilimlerin hükümlerini ilan ettiği bir çağda ortaya çıkan bilimsel tefsir, Kur'ân'ın bilimsel gelişmelere mutabık olduğunu ispatlama amacını güderken,¹⁴ konulu tefsir, ihtisaslaşmanın revaç bulduğu bu çağda, asrın anlayışına uygun olarak Kur'ân'ın belli konular ekseninde tefsir edilmesi hedefiyle ortaya çıkmıştır.¹⁵ Edebî tefsir ise yeni tefsir akımlarının Kur'ân'ın edebî yönünü değersizleştirme ihtimalini dikkate alarak onun lugavî i'cazına vurgu yapmayı hedeflemiştir.¹⁶ Bütün bu ekoller, Müslümanların Batı dünyasına karşı yaşamış olduğu ağır mağlubiyet karşısında yeniden dirilişin adresi olarak Kur'ân'ı göstermiş, “Kur'ân'a dönüş” ve “Kur'ân'ı yeniden yorumlama” gibi söylemler üzerine tesis edilmiştir.

Öte yandan kendisine gelen ilmî birikimi tevarüs eden insanlık, gün geçtikçe kâinattaki düzen ve sanatın inceliklerine dair yeni sınırlar keşfetmektedir. Şüphesiz bu durum kâinatta cereyan eden muhteşem düzen ve hayret verici ilâhî sanat üzerinde tefekkür etmeyi emreden ayetlerin¹⁷ yeni bir gözle açıklanmasını ve yorumlanmasını gerektirmektedir. Ayrıca her çağın kendine özgü manevi hastalıkları olduğu malumdur. Bu hastalıkların tedavisine mâtuf Kur'ânî reçeteler sunmak, ancak ilâhî mesajın o asra bakan yönünü açığa çıkartmakla mümkündür. Bütün bunlar yeni bir tefsir faaliyetini iktiza eden temel gerekçelerdendir.

2. Said Nursî ve Tefsir Metodu

Farklı kategorilere nispet edilmeye müsait olan *Risâle-i Nur*'un mahiyetini incelemek, Nursî'nin tefsir anlayışını anlama adına bize önemli bir kapı açacaktır. Nursî'nin *Risâle-i Nur*'la ilgili ifadeleri incelendiğinde eserini tefsir kategorisinde değerlendirdiği görülür. Örneğin bir bölümde *Risâle-i Nur*'u, Kur'ân'ın kuvvetli tefsiri,¹⁸ olarak nitelerken, bir başka yerde “Kur'ân'ın bir nevi müstakim tefsiri ve iman hakikatlerinin kuvvetli delilleri” ifadesiyle onun sıhhatine ve tahkîkî anlayışına dikkat çeker.¹⁹ Ayrıca muhtelif bölümlerde *Risâle-i Nur*'un Kur'ân'dan süzülüğünü belirterek Kur'ân-*Risâle-i Nur* arasındaki ilişkiye dair kanaatini beyan eder.²⁰

¹² Bu yönelişleri temsil eden müfessir ve tefsirleri hakkında geniş bilgi için bk. Sâlih, *et-Tefsîr ve'l-Mufessirîn fi Asri'l-Hadîs*, 109-400.

¹³ bk. M. Said Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 8. Baskı (Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2004), 62.

¹⁴ bk. Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 99-100.

¹⁵ Şahin Güven, *Konulu Tefsir Metodu* (Düşün Yayıncılık: İstanbul, 2002), 134-135.

¹⁶ bk. Şimşek, *Günümüz Tefsir Problemleri*, 123-124.

¹⁷ Bu ayetlerden bazıları için bk. *el-Bakara* 2/164., *el-Mu'min* 40/13., *Kâf* 50/6-8., *el-Gâşiyeh* 88-17-20.

¹⁸ Nursî, *Şualar*, 685-686.

¹⁹ Bediüzzaman Said Nursî, *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 1988), 162.

²⁰ Bediüzzaman Said Nursî, *Mektubât*, (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 355, 369, 426; a.mlf, *Şualar*, 355.

Bir başka eserinde *Risâle-i Nur*'u “Kur'ân'ın bir nevi tefsiri” olarak tanımlarken,²¹ kendisinden kelâm ilmi almak isteyen talebesine, *Risâle-i Nur* okumakla zaten o dersi aldığını beyan eder.²²

Ancak bütün bunların ötesinde Nursî tefsir tarihinin mücmel bir tahlilini de barındıran veciz bir tefsir tasnifinde bulunur ve satır aralarında tefsir anlayışını yansıtan önemli veriler sunar. Bu tasnif şöyledir:

“*Risale-i Nur, Kur'ân'ın çok kuvvetli, hakikî bir tefsiridir.*” sözüümü, bazı dikkatsizler mânâsını bilemediğinden bir hakikati beyan etmeye bir ihtar aldım. O hakikat şudur:

Tefsir iki kısımdır: Birisi, malum tefsirlerdir ki, Kur'ân'ın ibaresini ve kelime ve cümlelerinin mânâlarını beyan ve izah ve ispat ederler.

İkinci kısım tefsir ise; Kur'ân'ın imanî olan hakikatlerini kuvvetli hüccetlerle beyan ve ispat ve izah etmektedir. Zâhir malûm tefsirler, bu kısmı bazen mücmel bir tarzda derc ediyorlar. Fakat Risale-i Nur, doğrudan doğruya bu ikinci kısmı esas tutmuş, emsalsiz bir tarzda muannid feylesofları susturan bir mânevî tefsirdir.”²³

Bu tarifte üzerinde durulması gereken noktalardan birincisi *Risâle-i Nur*'un “Kur'ân'ın hakiki tefsiri” olmasıdır. Bu ifadeyi, diğer tefsirlerin hakikî olmadığı şeklinde anlamak yerine, *Risâle-i Nur*'un hakikî tefsirlerden biri olduğu yönünde anlamak daha doğru olacaktır. Zira Nursî'nin bu cümlesinde hasrı veya tahsisi ifade eden bir lafız yoktur. Ayrıca Nursî'nin, Kur'ân'ın mirasa dair hükümlerinden birinin hikmetini izah ettiği bölümde, izahlarının binlerce tefsirin tasdik ve ittifakına dayandığını belirtmesi, geçmiş tefsirlerin onun nezdinde muteber olduğunu gösterir.²⁴ Kanaatimizce Nursî buradaki “hakiki” lafzından, *Risâle-i Nur*'da ayetlerin, ifade ettikleri hakikatler üzerinden tefsir edilmesine işaret etmektedir.

Bu noktada akla, “Klasik tefsirlerde de ayetler zaten ifade ettikleri hakikatler üzerinden tefsir edilmiyor mu?” sorusu gelebilir. Klasik tefsirlerde de bu husus dikkate alınıyor olsa da ilgili tefsirlerde ayetlerin bu yönü, çoğunlukla icmâlen tefsir edilir. Oysa bizim buradaki kastımız, ayetlerin bu yönünün merkeze alınması suretiyle, yapılan tefsirin tamamen ayetin ifade ettiği hakikat çerçevesinde, onun beyan ve ispatına yönelik olarak gerçekleşmesidir. Örneğin, klasik tefsirlerde de ayetlerden çıkarılan fikhî hükümlere yer veriliyor olabilir ancak ahkâm tefsirlerinde bu husus, tefsirin odak noktası olmakta ve yapılan tefsir çalışmaları tamamen ilgili ayetin içerdiği hükümlerin beyanı etrafında şekillenir.* Nursî'nin yukarıdaki ifadelerinde, klasik tefsirlerin bu kısmı icmâlen derc ettiğini söylemesi kanaatimizce bu noktaya bir işarettir.

²¹ Bediüzzaman Said Nursî, *Barla Lahikası*, 3. Baskı (İstanbul: Envar Neşriyat, 2005), 10.

²² Nursî, *Barla Lahikası*, 283.

²³ Nursî, *Şualar*, 518.

²⁴ Nursî, *Şualar*, 410.

* Ayrıca bir tefsirde bir metodun veya bir anlayışın icra edilmesi, o tefsiri ilgili tefsir anlayışıyla isimlendirmek için yeterli değildir. Örneğin dirayete dayalı bir tefsirde bazı rivayetlerin yer alması, onu rivayet

Nursî'nin tarifinde dikkat çekici ikinci husus ise her iki tefsir türünün temelde aynı işlevi (beyan, izah ve ispat) görüyor oluşudur. Ancak klasik tefsirlerde bu fonksiyonun icra edildiği öge, “ayetlerin terkipleri ve manaları” iken, manevi tefsirlerde bu fonksiyon “Kur’ân’ın imâni hakikatleri” üzerinden gerçekleştirilmektedir. Ayrıca Nursî'ye göre klasik tefsirler iman hakikatlerinin izah ve ispatı mevzusunun bütün bütün göz ardı etmiş değildir. Ancak onların “mücmel” olarak icra ettiği izah ve ispat fonksiyonunu manevi tefsirler, “güçlü delillerle, ayrıntılı” bir şekilde gerçekleştirmektedir. Nitekim *Sözler* isimli eserin fihristi incelendiğinde, Nursî'nin her bir risale hakkında bilgi verirken, söz konusu risalenin ele aldığı ayetin bir sırrını veya hakikatini tefsir ettiğini vurguladığı görülür. Örneğin Üçüncü Söz'ün başında insanlara ibadeti emreden ayet²⁵ kısmen zikredilirken,²⁶ fihristte bu risale, “ubudiyet hakkındaki ayetlerin mühim bir hakikatini mantıkî bir temsille tefsir ediyor” ifadesiyle takdim edilir.²⁷ Yine haşr konusunun işlendiği Onuncu Söz'ün başında haşr ile ilgili bir ayet²⁸ zikredilirken,²⁹ fihristte, bu ayetle birlikte haşr konusuyla ilgili diğer ayetlerin de ifade ettiği mühim bir hakikatın tefsir edildiği vurgulanır.³⁰

Öte yandan Nursî'nin bu konuyu ele aldığı bir bölümde manevi tefsirlere örnek olarak zikrettiği eserler, mezkûr tefsir tasnifini aydınlatır niteliktedir. Nursî ilgili bölümde manevi tefsirlere örnek olarak, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) *İhyâ'sı*, Mevlânâ'nın (ö. 672/1273) *Mesnevi'si* ve İmam Rabbânî'nin (ö. 1034/1624) *Mektubât*'ını zikreder.³¹ Bu ifadelerinden hareketle, Nursî'nin kendisini mezkûr isimlerin içerisinde yer aldığı ekolün, yani kendi tabiriyle “manevi tefsir” ekolünün bir devamı olarak gördüğünü söylemek mümkündür.

Diğer taraftan onun bu ifadelerinden hareketle kendisinin tefsiri, “murad-ı ilâhiyi keşf ve beyan etmek” olarak ifade edilen geniş anlamıyla mütalaa ettiğini, ayrıca Kur’ân’ın bir yönünü tefsir eden konulu çalışmaları da* tefsir kategorisinde

tefsiri kılmadığı gibi, rivayet tefsiri şeklinde kategorize edilen tefsirlerde hiçbir şekilde akli yorumların olmadığını söylemek de doğru değildir. Dolayısıyla burada itibar edilmesi gereken temel nokta, tefsirin veya incelenen eserde uygulanan tefsir anlayışının ana rengi, baskın karakteridir.

²⁵ el-Bakara 2/21.

²⁶ Nursî, *Sözler*, 18.

²⁷ Nursî, *Sözler*, 776.

²⁸ er-Rûm 30/50.

²⁹ Nursî, *Sözler*, 48.

³⁰ Nursî, *Sözler*, 778. Fihristte, Nursî'nin tefsirinde ayetlerin içerdiği hakikatleri merkeze aldığı gösteren diğer ifadeler için bk. a.mlf. *Sözler*, 779, 780, 781-782, 783, 784.

³¹ bk. Bediüzzaman Said Nursî, *İşârâtü'l-İcâz fi Mezânni'l-İcâz*, 3.Baskı (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2014), 716-717.

* Dikkat edilecek olursa Nursî'nin manevi tefsir örnek olarak zikrettiği üç eser de Kur’ân’ı baştan sona beyan eden tefsirlerden olmayıp, Kur’ân’daki belli bazı konuların, ayetlerin mefhumu üzerinden tefsir edildiği eserlerdendir.

değerlendirdiğini ifade edebiliriz. Dolayısıyla murad-ı ilâhiyi keşf ve beyan fonksiyonunu icra eden konulu tefsir çalışmalarının her biri, şeklen farklı bir formatta telif edilmiş olsa da Nursî'nin anlayışında tefsir olarak anılmayı hak etmektedir. Bu hususu *Risâle-i Nur* özelinde ifade edecek olursak, Nursî'ye göre Kur'ân'ın hakikatlerini beyan ve izah ettiği müddetçe bir eserin şeklen klasik tefsir kitaplarının formatı dışına çıkması, onu tefsir olmaktan çıkarmamaktadır.*

Bu noktada *İşârâtü'l-İ'câz* gibi klasik metodolojiye uygun olarak kısmî bir tefsir te'lif etmiş olan Nursî'yi klasik tarzın dışına çıkararak manevi tefsir formatında bir eser telif etmeye iten sâikleri yeniden hatırlatmak gerektiğini düşünüyoruz. Onun şâhit olduğu yüzyıl, inanç karıştı ideoloji ve görüşlerin adeta altın çağını yaşadığı bir dönem olmuştur.³² Bu dönemde inanç sahasında yaşanan trajedik buhranları gören Nursî, Kur'ân'dan hareketle, çağın inanç problemlerine çözüm üretme girişimlerinin öncelik kazandığını düşünmüştür.³³

Teşhis ve tespitini bu şekilde ortaya koyan Nursî'nin tercihi bize göstermektedir ki o, yapısal olarak klasik formatta bir tefsir eserine oranla, bir çeşit konulu tefsir mahiyetindeki *Risâle-i Nur* tarzında bir eserin hedeflerini gerçekleştirmeye daha uygun olduğunu düşünmüştür. * Böylece *Risâle-i Nur*'da, Cenâb-ı Hakk'ın her şeyi biliyor oluşu,³⁴ her şeye gücünün yetmesi,³⁵ ahirette tüm insanlığı diriltecek olması³⁶ gibi ayetlerde ifade edilen pek çok Kur'ânî ve imânî hakikati, Kur'ânî bir metotla,³⁷ çağın gereklerini gözeten bir anlayış ve üslupla beyan ve ispat etmeye çalış-

* Şüphesiz Nursî'nin bu tasnifi ve görüşü kendine has bir değerlendirmedir. *Risâle-i Nur*'un bir tür konulu tefsir olarak mütalaa edilip edilemeyeceği meselesi bu makalenin sınırlarını aşmaktadır. Ancak şurası bir gerçek ki Nursî *Risâle-i Nur*'da *İşârâtü'l-İ'câz*'dan oldukça farklı bir tefsir anlayışı ortaya koymuştur. Dolayısıyla onun *Risâle-i Nur*'da pratize ettiği tefsir anlayışı, - *Risâle-i Nur*'un mahiyeti ne olursa olsun - incelenmesi gereken bir konu olarak önümüzde durmaktadır.

³² Osmanlı'nın son Şeyhülislamlarından Mustafa Sabri Efendi (ö. 1374/1954), *el-Kavlü'l-Fasl* isimli eserinin mukaddimesinde, bu sarsıntıları sitemkâr bir üslupla dillendirir. Bizzat “islahçı” diye isimlendirilenlerin bir kısmında “bozukluk”, dini savunmayı vazife addedenlerin bazılarında “ilhad/dinsizlik” gördüğünü belirten Mustafa Sabri, bu kişilerin şüphelerinin Allah'ın varlığı konusuna kadar uzandığını ifade eder. Mustafa Sabri, kitabını kaleme alma amacının da söz konusu bu hastalığı, tedavi etmek olduğunu söyler. Mustafa Sabri, *el-Kavlü'l-Fasl Beynellezine Yu'minune Bil Gaybi Vellezine La Yu'minun*, (Kâhire: y.y. 1942), 3.

³³ Bediüzzaman Said Nursî, *Mesnevî-i Nûriye*, trc. Abdulmecid Nursî (İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016), 7.

³⁴ el-Bakara 2/29.

³⁵ el-Bakara 2/20.

³⁶ el-Câsiye 45/26.

³⁷ Bu ifadeden kastımız kısaca, Kur'ân'ın öne sürdüğü tezleri ispat ve ikna bağlamında delil olarak kullandığı öğelerin, yine onun göstermiş olduğu usul üzerinden kullanılmasıdır. Örneğin Kur'ân, tevhide delil olarak pek çok kez evrenin çeşitli öğelerini öne çıkarır ve bunlar üzerinden tevhidi ispatlar. Ayrıca bu ispat faaliyetini, temsil, soru-cevap gibi farklı üslup tarzlarına yer vererek her kesimden insanın anlayabileceği bir hitap üzerinden gerçekleştirir. Dolayısıyla tevhidi konu edinen ayetlerin tefsirinde, şehâdet

mıştır. Kanaatimizce Nursî'nin ısrarlı bir şekilde taklidi imanı tahkiki imana dönüştürmek gerektiğini vurgulayan ifadeleri bu alandaki ihtiyaca cevap verme arzusunun bir tezahürüdür.³⁸

2.1. Manevi Tefsir Metodunun Özellikleri

Manevî tefsir, çalışmamızda incelemiş olduğumuz hakikat eksenli tefsir anlayışı ile birlikte çeşitli yaklaşımların içerisinde yer aldığı şemsiye bir kavramdır. Bu kavram Nursî'nin *Risâle-i Nur*'da icra ettiği tefsir anlayışını ifade etmektedir. Dolayısıyla onun hakikat eksenli tefsir anlayışı, manevi tefsiri oluşturan önemli unsurlardan birisidir.

Nursî manevi tefsirin özelliklerine temel esasları itibariyle yukarıda paylaştığımız tefsir tasnifinde yer vermiştir. Ancak onun verdiği esaslar, genel prensipleri ifade ettiğinden bu esasların hangi şekilde dallandığı ve pratiğe aktarıldığını tespit edebilmek için Nursî'nin *Risâle-i Nur*'da ayetlere getirdiği izahları dikkatlice incelemek gerekir.

Risâle-i Nur bu gözle okunduğunda, Nursî'nin pek çok yöntemi iç içe kullandığı görülür. Onun tefsir metodu, söz konusu bu yöntemlerin adeta kompleks bir karışımı mahiyetindedir.³⁹ Bunlara örnek olarak; ayetleri esmâ-i ilâhiye penceresinden tefsir etmek,⁴⁰ hayatın içine taşıyarak tefsir etmek,⁴¹ şuhûdî metodu esas almak, konunun özüne odaklanmak,⁴² ayetleri, bağlamından bağımsız olarak ifade ettiği hakikatler üzerinden tefsir etmek⁴³ gibi metotları sıralayabiliriz. * Bu noktada Nursî'nin

âleminin tevhide olan delâletini, geniş kesimlerin anlayabileceği bir üslupla net bir şekilde ortaya koymak, Kur'ânî metoda uymanın zorunlu bir sonucudur.

³⁸ Nursî, *Emirdağ Lahikası*, 1:95; a.mlf., *Mektubât*, 466, a.mlf., *Sözler*, 689,

³⁹ Oliver Leaman, "İhya Geleneğinde Said Nursî'nin Yeri", *Kur'ân'ın Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risâle-i Nur Örneği Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu - 4 Bildirileri (Türkiye-İstanbul, 20-22 Eylül 1998)*, ed. Nesil Basım Yayın, (İstanbul: Sözler Yayınevi, ts.), 718.

⁴⁰ Nursî Otuzuncu Lema isimli risalesinde muhtelif ayetleri ilgili esmâ penceresinden tefsir eder. bk. Bediüzzaman Said Nursî, *Lem'alar* (İstanbul: Rnk Neşriyat, 2015), 363-427.

⁴¹ Yirmi altıncı lema isimli risalesinde Hadid 57/1-2. ayetleri tefsir edişi buna örnek olarak zikredilebilir. bk. Nursî, *Lem'alar*, 299-305.

⁴² On birinci lema isimli risalesindeki Âl-i İmrân suresi, 3/31. ayetini tefsiri buna örnek olarak söylenebilir. bk. Nursî, *Lem'alar*, 61.

⁴³ Manevi tefsirin öne çıkan vasıflarından ve metodolojik olarak klasik tefsirlerden temayüz ettiği noktalardan bir diğeri şüphesiz ayetleri bağlamından sarf-i nazar ederek tefsir etmesidir. Bunlardan bazıları için bk. Nursî, *Şualar*, 166, 647-648

* Bağlamından bağımsız olarak tefsir etmek şeklinde ifade ettiğimiz anlayıştan kastımız, ayetler içerisinde belli bir bağlamda zikredilen ifadelerin, - zikredildiği cüz'î hadisenin veya bağlamın ötesinde - içerdiği küllî hakikatler ekseninde tefsir edilmesidir. Bu tür tefsir, bağlama dayalı yorumların geçersizliğini değil, ayetin veya ayetin içerisinde geçen bazı ifadelerin - ki bunlar çoğunlukla genel geçer itikâdî bir hakikati barındıran ifadelerden müteşekkildir - farklı bir pencereden tefsirini hedeflemektedir. Dolayısıyla ifadelerimiz, tefsirde bağlamı değersizleştirdiğimiz veya ayetlerin hiçbir usûle dayanmayan keyfî yorumlarla izah edilmesini onayladığımız şeklinde anlaşılmalıdır. Öte yandan bu anlayış, tefsirde sıkça

tefsir anlayışındaki yerine binaen kısaca şuhûdî tefsir metodunun tarifine yer vermek gerekmektedir. Şuhûdî metod, Nursî'ye ait bir terminoloji olup kısaca, Kur'ân ayetlerinin; kâinattan, görünür gerçekliklerden, inkârı mümkün olmayan tecrübî bilgiler üzerinden tefsir edilmesi şeklinde tarif edilebilir.⁴⁴ Nursî'nin manevi tefsir anlayışının özgünlüğü pek çok hususa müstenid olmakla birlikte, bunlar içerisinde kaynak olarak “şuhûdî metod”, anlayış olarak “hakikat ve mefhum eksenli yaklaşım” ve üslup olarak “temsil yöntemi” bir adım öne çıkmaktadır. Bütün bu hususları detaylıca ortaya koymayı daha geniş çalışmalara havale ederek Nursî'nin hakikat eksenli tefsir anlayışı üzerinde durmak istiyoruz.*

2.2. Said Nursî'nin Hakikat Eksenli Tefsir Anlayışı

Kur'ân'ın tesis etmeye çalıştığı ve üzerinde ısrarla durduğu en büyük hakikat, tevhid hakikatidir. Kur'ân, söz konusu bu inşâyı doğal olarak ayetler ve ayetleri teşkil eden lafızlar aracılığıyla gerçekleştirir. Kur'ân ayetlerini oluşturan lafızlar çeşitli anlam katmanlarını içerir. Ayetler, söz konusu bu anlam katmanları içerisinde birtakım hakikatleri de barındırır. Nursî ayetleri tefsir ederken genellikle ayetin anlam havzası içerisinde yer alan bu hakikatleri esas alır.

Nitekim Kur'ân ayetleri bu gözle incelendiğinde belli bazı hakikatlerin ayetlerin anlam çerçevesi içerisinde farklı lafızlarla ifade edildiği görülür. Mesela, Allah'ın rahmetini anlatan ayetler⁴⁵ - çeşitli şekillerde - gerek birer birer, gerekse bütün olarak Rahmâniyet ve Rahimiyet hakikatini, yani Onun merhametli bir yaratıcı olduğu gerçeğini ifade ederken, şirki reddeden ayetler ise tevhid gerçeğini, yani onun tek oluşunu ilan eder.⁴⁶ Yine hissî (kevnî) mucizelerden bahseden ayetler, sebeplerin de neticeler gibi tamamen Cenâb-ı Hakk'ın kudretine ve meşietine bağlı oluşu ve bununla ilintili pek çok hakikati anlam dünyasında barındırır.⁴⁷ Bu hususu bir misalle açıklamak konunun netleşmesine katkı sunacaktır.

işletilen sebebin hususiliğinin hükmün umumi oluşuna engel teşkil etmeyeceği yaklaşımıyla bir açıdan benzeşmektedir. Zira her iki yaklaşımda da belli bir bağlamda geçen bazı ifadelerin, getirilen yorumlarla küllüleştirilmesi/evrenselleştirilmesi söz konusudur. İlerleyen bölümlerde bu tür tefsir örneklerine yer verilecektir.

⁴⁴ bk. İshak Özgel, “Çağdaş Tefsir Yönelişleri Açısından Bediüzzaman Said Nursî'nin Tefsir Yöntemi (Şuhûdî Tefsir)”, *Ekev Akademi Dergisi* 19/61 (Kış 2015), 299.

* Buradaki özgünlük lafzımı, Nursî'nin tarihte benzeri görülmemiş türedi bir tefsir anlayışına sahip olduğunu ifade için değil, farklılığını anlatmak için kullanmış bulunmaktayız. Zira aynı metodu kullanan pek çok müfessirin, kullandıkları metotlara kendi renklerini vermek, bu metotlara farklı açılımlar getirmek suretiyle özgünleştikleri bilinen bir gerçektir. Bu pasajda yer alan hususlarla ilgili örnekler ve detaylı bilgi için bk. Fatih Çelikel, *İman Esasları Bağlamında Kur'ân'ın Manevi Tefsiri: Risâle-i Nur Örneği* (Yayımlanmamış Doktora Tezi, Harran Üniversitesi, ts.), 41-46; 89-95; 95-98.

⁴⁵ el-En'âm 6/165, el-Nahl 16/3-8, 14-18, el-Hacc 22/65, el-Kasas 28/71-73, el-Hadîd 57/9.

⁴⁶ Hûd 11-7, Meryem 19/42, el-Kasas 28/71-73, el-Ankebût, 29/61-63, Yusuf, 12/39-40.

⁴⁷ Bunlardan bazıları için bk. Âl-i İmrân 3/49-50, el-A'râf 7/106-108, Hûd 11/96, el-Enbiyâ 21/69, eş-Şuarâ 26/63.

Örneğin Meryem suresinin girişinde Hz. Zekeriya'nın (as) Cenâb-ı Hak'tan bir çocuk isteyişi ve Cenâb-ı Hakk'ın bu duayı kabul ederek ona bir çocuk ihsan edeceği müjdesini verişini anlatılır. Bu hâdise tek başına bir mucizedir. Çünkü Hz. Zekeriya'nın (as) ihtiyarlığına ilaveten hanımı da kısırdır. Bu durum ilgili ayette Hz. Zekeriya'nın (as) dilinden şöyle ifade edilir:

قَالَ رَبِّ اٰتِنِيْ يٰكُوْنُ لِيْ غُلَامًا وَّكَانَتْ اِمْرَاَتِيْ عَاقِرًا وَّفَقَدْ بَلَغْتُ مِنَ الْكِبَرِ عِتِيًّا

“Zekeriyâ, 'Rabbim!' dedi. 'Karım kısır olduğu, ben de ihtiyarlığın son sınırına vardığım halde, benim nasıl oğlum olabilir?’”⁴⁸

Cenâb-ı Hak, Hz. Zekeriya'nın (as) bu şaşkınlığına karşılık, ona, bu işin kendisi için kolay olduğunu, zaten kendisini de (Hz. Zekeriya) hiçbir şey değilken yarattığını vurgulayarak cevaplar.⁴⁹

Bu ayet, ifade ettiği hakikat üzerinden tefsir edilmek istenildiğinde, öncelikle ayetin hangi hakikati içerdiği ve ilan ettiği tespit edilmeli ve ayet, söz konusu hakikati izah ve ispat etmek gayesiyle tefsir edilmelidir. Bu ayet üzerinde yapılacak kısa bir tefekkür neticesinde, ayetin anlam dünyası içerisinde, sebeplerin hakiki tesirinin olmadığı, bütün sebeplerin Cenâb-ı Hakk'ın kudret, meşiet ve iradesine bağlı olduğu gerçeğinin yer aldığı rahatlıkla fark edilir. Artık ayetleri, ifade ettikleri hakikatler üzerinden tefsir etmek isteyen müfessire düşen görev, ayetin bu yönünü (içerdiği hakikati) makul, muhkem açıklamalarla izah ve ispat etmektir. Nursî'nin *Risâle-i Nur*'daki izahları çoğunlukla böylesi bir tefsir anlayışından beslenmektedir.⁵⁰

Gayesi ve seçmiş olduğu metod birlikte düşünüldüğünde, Nursî'nin esasa ve hakikatin özüne etki etmeyecek - bir takım klasik tefsir yöntemlerinin neticesi olan - bazı bilgi aktarımlarından sarf-ı nazar ederek bu tür bir yaklaşımı tercih etmesi makul karşılanabilir. Hatta bu tür unsurların zaman zaman konunun özünü ıskalamaya vesile oluşu göz önüne alındığında böylesi bir tercih evlâ görülebilir.

Risâle-i Nur incelendiğinde namaz konusundan, miraç mucizesine kadar, Nursî hep bu anlayışıyla karşımıza çıkar.⁵¹ Mesela o, bütün bir düşünce tarihini meşgul eden ve varoluşa dair en temel meselelerden biri olan yaratılışın hikmetini Şems suresi tefsirinde ele alır ve bu risalenin girişinde şöyle bir takdimde bulunur:

⁴⁸ Meryem 19/8.

⁴⁹ Meryem 19/9.

⁵⁰ Bu yaklaşım, Fıkıh usûlünde kullanılan metotlardan delâletun bil iktiza (iktiza ile delalet) ile benzeşmektedir. Zira her ikisinde de yapılan çıkarımlar, ayetin mantukunda bizzat bulunmasa da, o mantukun gerektirdiği anlamlar içerisinde yer almaktadır. İktiza ile delalet ve örnekleri için bk. Ebu Muhammed el-Cemâil el-Makdisî, *Ravdatu'n Nâzir ve Cennetu'l-Menâzir fî Usûli'l-Fikh* (Beirut: Müessesetu'r-Reyyân li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2002), 2/111.

⁵¹ O miraç mucizesini dört esasta beyan eder. Bu dört esasın her biri bir sorunun cevabıdır. Buradaki sorulardan ikincisi ise “Hakikat-ı Miraç nedir?” şeklindedir. bk. Nursî, *Sözler*, 563. Nursî bir başka bölümde Kur'ân ayetlerinin birer yıldız olduğunu, bu yıldızları görebilmek için yazmış olduğu *Sözler*'in adeta merdiven işlevi gördüğünü belirtir ve “Onunla gör ki: Kur'ân ne kadar parlak bir güneştir, hakâik-i ilâhiyeye ve

“Ey kardeş! Eğer hikmet-i âlemin tılsımını ve hilkat-i insanın muammasını ve hakikat-i salâtin rûmuzunu bir parça fehmetmek istersen, nefsimle beraber şu temsîlî hikâyeciğe bak...”⁵²

Dikkat edilecek olursa Nursî, ilgili risalesinde bu derin mevzuyu hakikat-ı salat (namazın hakikati) ile birlikte ele alır ve tefsirini bu yönde şekillendirir.

Nursî, kâinatın tevhide olan şahadetini izah ettiği bir bölümde مَنْ حَيْثُ لَأُ مِنْ حَيْثُ لَأُ ifadesini,⁵³ tefsir eder. Bu ifade aslında boşanma ve bununla ilgili hükümlerle ilgili bir bağlamda geçmektedir. Ancak Nursî, bu ifadeyi boşanma konusundan tamamen bağımsız olarak tevhide delâleti açısından beyan eder. Nursî'nin tefsirinde hareket noktası olarak kabul ettiği husus, söz konusu ayetin anlam çerçevesi içerisinde yer alan umulmadık yerden rızıklandırılma hakikatidir.⁵⁴ Yine Tabiat Risalesi olarak bilinen bölümde, فَالْتِ رُسُلُهُمْ أَفِي اللّٰهِ شَكُّ فَاطِرِ السَّمٰوٰتِ وَالْاَرْضِ - “Peygamberleri dedi ki: Gökleri ve yeri yaratan Allah hakkında şüphe mi var?” ifadesini,⁵⁵ yaklaşık yirmi sayfada, inkarcıların savundukları tezleri çürütmek suretiyle tefsir eder.⁵⁶

Nursî söz konusu hakikat eksenli tefsir ameliyesinde kaynak olarak şehâdet alemi, somut dünyayı kullanır. O, Kur'ân'ın ifade ettiği tevhid, diriliş, nübüvvet (peygamberlik) gibi inanç esaslarıyla ilgili her hakikati, görünen gerçeklikler üzerinden tefsir eder. Nursî, şuhûdî tefsir olarak nitelediği bu yöntemi, kâinat, Kur'ân ve insan tasavvuruna bina eder.⁵⁷ O, temsil yöntemini etkili bir şekilde kullanarak çoğu zaman anlaşılması güç hakikatleri her seviyeden insanın idrak edebileceği bir üslupla sunmaya çalışır. Ona göre en uzak hakikatleri yakın göstermek, en dağınık meselelerin bir araya getirilip bunlarla bir bütün oluşturulması gibi başarılar, hep temsil metodu vesilesiyledir.⁵⁸ Onun kaynak olarak kâinatı (şehâdet alemi), üslup olarak ise temsil metodunu kullanması, Kur'ânî bir metottur. Zira Kur'ân, mutlak gerçeğin delillerini görmek isteyen hakikat taliplilerine, adres olarak kâinatı gösterirken,⁵⁹ pek çok hakikati ders verirken temsil metodunu kullanır.⁶⁰

hakâik-i mümkünât üstüne nasıl sâfi bir nur serpiyor...” ifadesiyle eserinin Kur'ân ayetlerinde ifade bulan hakikatlerin anlaşılmasındaki “vesilelik” yönüne dikkat çeker. a.mlf. Sözlür, 264-265.

⁵² Nursî, *Sözlür*, 120.

⁵³ bk. et-Talak, 1-4.

⁵⁴ Nursî, *Sözlür*, 654-655; a.mlf. *Mektubât*, 399.

⁵⁵ bk. İbrahim 14/10.

⁵⁶ bk. Nursî, *Lem'alar*, 214-235.

⁵⁷ bk. Özgel, “Bediüzzaman Said Nursî'nin Tefsir Yöntemi (Şuhudi Tefsir)”, 306-307.

⁵⁸ Nursî, *Mektubât*, 376-377.

⁵⁹ Bu ayetlerden bazıları için bk. Yusuf 12/105., en-Nahl 16/11., 13., 65., 67., 69., İsrâ 17/12., eş-Şuara 26/7-8., el-Ankebut, 29/44., Kâf, 50/6-11.

⁶⁰ el-Bakara 2/261, 264-265., er-Ra'd 13/14., 17-18., ez-Zümer 39/29.

Kur'ân-ı Kerim'in ilk ve en önemli hedefinin sahih bir itikâd inşası olduğu göz önüne alındığında, hakikat eksenli tefsir anlayışının önemi daha bir tebellur edecektir. Örneğin, lafızları üzerinden bir besmele tefsiri yapmak, ondaki belâğî nükteleri ortaya koymak bir tefsir çeşidi olarak önemlidir. Fakat besmelede ifade edilen hakikatin derinliklerine inmek sûretiyle, mesela, her işe niçin Allah'ın adıyla başlamak gerektiği, kâinattaki her varlığın Allah'ın adıyla nasıl hareket ettiği gibi konuları örnekler eşliğinde izah ve ispat etmek bir başka tefsir türü olarak en az onun kadar önemlidir.⁶¹

Öte yandan ayetlerde küllî bir hakikati içeren cüz'î hadiseleri, bağlamından bağımsız olarak tefsir etmek, ulemânın kullandığı metotlardan biridir. Mesela وَمَا آتَاكُمُ الرَّسُولُ فَخُذُوهُ، وَمَا نَهَاكُمُ عَنْهُ فَانْتَهُوا - “Resul size neyi veriyorsa alın, sizi hangi şeylerden men ediyorsa onlardan uzak durun” ifadesi, Beni Nadir Yahudilerine yapılan kuşatma bağlamında feylerin taksimini beyan eden bir ayette geçer. Oysa pek çok müfessir ayetteki bu ifadeyi, bağlamından hareketle sadece fey taksimine özel bir emir olarak görmemiş, Hz. Peygamber'in (sav) emrettiği ve nehyettiği ne varsa bu hükme dahil olduğunu ifade etmiş,⁶² hatta sünnetin hüccet oluşuna delil olarak göstermiştir.⁶³

3. İlâhî Kudreti İfade Eden Ayetlerin Hakikat Eksenli Anlayışla Tefsiri

Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin sonsuzluğu,⁶⁴ onun kudreti karşısında büyük-küçük, az-çok gibi nisbî farklılıkların geçersizliği,⁶⁵ her işin ona döndürülmesi⁶⁶ ve bir şeyin gerçekleşmesinin ancak Onun iznine bağlı oluşu,⁶⁷ Kur'ân ayetlerinin ifade ettiği gerçekliklerdendir.

Nursî, *Risâle-i Nur*'da bu hakikatlerden pek çoğunu beyan, izah ve ispat etmeye çalışır. Bunlardan biri Cenâb-ı Hakk'ın kudreti karşısında tüm mümkinâtın eşit oluşunu ifade eden ayetlerdir. O zikrettiği dört ayet çerçevesinde bu konuyu işler. Bu ayetlerden biri كُلُّ شَيْءٍ قَدِيرٌ şeklinde Allah'ın her şeye kâdir olduğunu

⁶¹ Örneğin zerrelere tevhide delâletini izah ettiği bir bölümde zerrelere hareketlerinin başlangıcında “Bismillah”, nihayetinde ise “Elhamdulillah” dediğini öne süren Nursî, bunları kâinattan (kevnî ayetlerden) getirdiği misallerle izah eder. bk. Nursî, *Sözler*, 547-548. Birinci Söz isimli risalesindeyse besmeleyi aynı anlayışla tefsir eder. bk. a.mlf., *Sözler*, 5-7.

⁶² bk. er-Râzi, *Mefâtîhu'l-Gayb*, 29:507; el-Kurtubi, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 18:17; İbn-i Kesir, *Tefsîru'l-Kur'ân'i'l-Azîm*, 8:95, 97; ez-Zuhayli, *et-Tefsîru'l-Munîr*, 28:82.

⁶³ bk. Ebu Muhammed el-Huseyn b. Mesud el-Begavî, *et-Tehzîb fi Fikhi'l-İmâmî's-Şâfiî*, thk. Âdil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavviz, (Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1997), 1:13; eş-Şâtîbî, *el-Muvâfakât*, 4:322, Siracuddîn Ebu Hafs el-Misrî, *et-Tevdîh li Şerhi'l-Câmîi's-Sahîh*, (Şam: Dâru'n-Nevâdir, 2008), 1:42-43, ez-Zerkânî, *Menâhilu'l-İrfân fi Ulumi'l-Kur'ân*, 2:239.

⁶⁴ el-Bakara 2/20., 106., 109., 148.

⁶⁵ Lokman 31/28.

⁶⁶ Hud 11/123.

⁶⁷ el-Bakara 2/97., 106., 249., Âl-i İmrân 3/49, 166, el-Mâide 5/110.

ifade eder ki⁶⁸ Kur'ân'da çok defa benzer varyasyonlarla zikredilir.⁶⁹ Diğer ayetler ise sırayla şöyledir:*

إِنْ كَانَتْ إِلَّا صَيْحَةً وَاحِدَةً فَإِذَا هُمْ جَمِيعٌ لَدَيْنَا مُحْضَرُونَ

“Olup biten yalnızca bir ses! Ama ardından onların tamamı, birden toplanmış olarak işte huzurumuzdalar.”⁷⁰

وَمَا أَمْرُ السَّاعَةِ إِلَّا كَلَمَحٍ الْبَصْرِ أَوْ هُوَ أَقْرَبُ

“Kıyamet bir göz kırpması kadar yahut daha da kısa olacaktır.”⁷¹

مَا خَلَقَكُمْ وَلَا يَعْثُبُكُمْ إِلَّا كَنْفَسٍ وَاحِدَةٍ

“Sizin yaratılmanız da yeniden diriltilmeniz de sadece bir tek kişinin yaratılması ve diriltilmesi gibidir.”⁷²

Klasik tefsirlerde bu ayetlerden birincisi bağlamı esas alan bir anlayışla filolojik tahliller ve ayetin farklı kıraatler açısından incelenmesi gibi kriterler üzerinden icmâlen tefsir edilir. Buna göre ayet, azaba uğrayan kavim için Cenâb-ı Hakk'ın bir ordu göndermesine gerek olmaksızın bir sayha (şiddetli ses) ile yok edildiğini ifade etmektedir. Buradaki sayhanın sahibi ise Cebrail'dir (as).⁷³ Kurtubî, onların diriltilmesinin ve haşrinin sadece bir sesle olacağını, bunun da İsrâfil'in insan bedeninin çeşitli uzuvlarına seslenmesi ve onlara ahiret günü için birleşmelerini söylemesi ile olacağını ifade eder ve ayetteki صَيْحَةً (ses) lafzının İbn Mesud kıraatinde زَيْفَةً (ses) olarak geçtiğini aktarır. Ayeti dil açısından inceleyen Kurtubî, cümlenin öğelerini açıklar ve ayetin, sadece bir ses sonrasında onların tamamının hesap vermek üzere belirlenen yere getirilecekleri anlamına geldiğini ifade eder.⁷⁴

İkinci ayetin de klasik tefsirlerde benzer bakış açısıyla tefsir edildiği görülür. Buna göre bu ayet, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin ve kudretinin kusursuzluğunu anlatmakta olup, ayette geçen “saat” ifadesi kıyametin gerçekleşme vaktini ifade etmektedir. “Göz kırpması miktarınca” diye ifade edilen zaman dilimi, kıyametin çok hızlı

⁶⁸ el-Bakara 2/284. Diğer ayetler zaten كَلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ manasını mündemiç bulunduğu için klasik tefsirlerin bu ifadeye dair görüşlerini aktarmaya gerek duymadık.

⁶⁹ el-Bakara 2/20., 106., 109., 148, Âl-i İmrân 3/29., 165., 189.

* Nursî, Yâsin 36/53. ayet dışındaki diğer ayetleri konuyla ilgili olarak “kısmen” zikrettiği için biz de ayetleri Nursî'nin zikrettiği bölümleri almak suretiyle aktardık.

⁷⁰ Yâsin 36/53.

⁷¹ en-Nahl 16/77.

⁷² Lokman 31/28.

⁷³ Nâsiriddin Ebu Said Abdullah el-Beydâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, thk. Muhammed Abdurrahman Mera'shilî, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1997), 4:270; Eb'ul-Berekât Hâfizuddin en-Nesefî, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, thk. Yusuf Ali Bedyuvi (Beyrut: Dâru'l-Kelimu't-Tayyib, 1998), 3/107; Ebu Hayyân Muhammed b. Yusuf, *el-Bahru'l-Muhît fi't-Tefsîr*, thk. Sıdkı, Muhammed Cemîl (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1999), 9/59-61.

⁷⁴ Ebu Abdullah Şemsuddin el-Kurtubi, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûni, İbrahim Atfîş, 2. Baskı, (Kâhire: Dâru'l-Kütubu'l-Misriyye, 1964), 15:42-43.

gerçekleşeceğini ifade eden bir temsildir. Bu temsille Cenâb-ı Hakk'ın tüm insanlığı bir anda dirilteceği, her şeye kâdir olduğu anlatılmaktadır.⁷⁵ Beydâvî, söz konusu ibarenin kolaylık ve sürat açısından kıyametin gerçekleşmesini anlatan bir ifade olduğunu belirtir. كَلَّمَحَ الْبَصَرِ (göz açıp kapamak gibi) ifadesini, göz kapaklarının açılıp kapanması, olarak beyan eden Beydâvî, أَوْ هُوَ أَقْرَبُ (veya o daha yakındır) ifadesinden hareketle bunun daha kısa bir sürede de gerçekleşebileceğini söyler. Ona göre bu ifade Cenâb-ı Hakk'ın, tedrici olarak yaratmaya kâdir olduğu gibi bir anda yaratmaya da kâdir olduğunu anlatmaktadır. Sonrasında gelen ayet ise⁷⁶ onun kudretine bir delil olarak zikredilmiştir.⁷⁷

Konuyla ilgili üçüncü ayetin tefsirinde bir sebab-i nüzûle yer verilir ve yine bağlamı esas alınarak, ayet benzer şekilde icmâlen tefsir edilir. Sebeb-i nüzûlü anlatan bir rivayete göre bu ayet, müşriklerden Übey b. Halef'in olduğu bir grubun Hz. Peygamber'e (sav) “biz görüyoruz ki dünyaya gelen bir çocuk zamanla, aşama aşama yaratılıyor oysa sen bir anda dirileceğimizden bahsediyorsun” şeklindeki sözleri üzerine iner. Yaygın kanaate göre, Cenâb-ı Hakk'ın ilminin ve kudretinin sonsuzluğunu ifade bağlamında nâzil olmuştur ve Onun kudreti için bir nefsin yaratılması ve diriltilmesi ile tüm mahlukatın yaratılması ve diriltilmesinin aynı olduğunu ifade eder.⁷⁸ Ebusuud Efendi buradaki benzetmenin kolaylık açısından yapıldığı görüşündedir. Ona göre Cenâb-ı Hak tek bir nefsi ihya ettiği aynı kolaylıkla tüm insanlığı yaratır ve öldükten sonra diriltir. Zira Onun nezdinde bir iş bir başka işe mâni değildir ve her şeyi bir anda yaratması için iradesinin ve kudret-i zâtîyesinin taalluku yeterlidir.⁷⁹

Bu ayetleri bazen zikrederek bazen zikretmeden farklı yerlerde tefsir eden Nursî,⁸⁰ tefsirini tamamen Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin sonsuzluğunu izah ve ispat

⁷⁵ Abdulkerim b. Havâzin el-Kuşeyri, *Letâifu'l-İşârât*, thk. İbrahim Beysûni, 3. Baskı, (Mısır, el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, ts.), 2:310; Ebu Abdullah Muhammed Fahrüddin er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 3. Basım (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 1999), 20/249-250; el-Kurtubi, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 10/150; el-Beydâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 3:235; en-Nesefi, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 2/225; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, 6/572-573; Şihabüddin Mahmûd el-Âlûsi, *Ruhu'l-Meâni fi Tefsîri'l-Kur'ân'i'l-Âzîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*, thk. Ali Abdalbâri Atiyye, Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, (Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1994), 7:446.

⁷⁶ en-Nahl 16/78. Bu ayet, insanın anne karnında yaratılışını anlatmaktadır.

⁷⁷ el-Beydâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 3:235.

⁷⁸ el-Kuşeyri, *Letâifu'l-İşârât*, 3:135; er-Râzi, *Mefâtihu'l-Gayb*, 25/127-129; el-Kurtubi, *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*, 14/78; el-Beydâvi, *Envâru't-Tenzil ve Esrâru't-Te'vil*, 4:217; en-Nesefi, *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*, 2/225; Ebu Hayyân, *el-Bahru'l-Muhîr fi't-Tefsîr*, 8/422;

⁷⁹ Ebusuud Muhammed b. Mustafa, *İrşâdu Akli's-Selîm ile Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*, (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.), 7:75.

⁸⁰ bk. Nursî, *Şualar*, 154-157; a.mlf., *Sözler*, 525-529; el-Âlûsi, *Ruhu'l-Meâni fi Tefsîri'l-Kur'ân'i'l-Âzîm ve's-Seb'i'l-Mesâni*, 11:99-100.

etme gayesine yönelik olarak şekillendirir. Nursî'nin bu ayetleri tefsir ettiği bölümlerden biri *Sözler* isimli eserinde yer alır. İlgili bölümde konuyu üç meselede beyan eden Nursî'nin birinci meselede öne sürdüğü tez, Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin zâtî oluşuna dayanır. İlâhî kudret zâtî olduğu için Ona âcizliğin âriz olmayacağını ileri süren Nursî, aksi halde zıtların bir arada olduğunu (aynı anda hem kâdir hem âciz olduğunu) kabul etmek gerektiğini belirtir. Varlıkta mertebelerin olmasını zıtların iç içe girmesine bağlayan Nursî, sıcaklığın derecelerinin soğğun, güzellikteki mertebelerin çirkinliğin birbirine girmesiyle ortaya çıktığını belirterek öne sürdüğü tezi örnekendirir. Ona göre Cenâb-ı Hakk'ın kudretine âcizlik âriz olamadığı için bütün eşya Onun kudretine karşı birdir. Bu yüzdendir ki insanlığın dirilişi, tek bir nefse hayat vermek kadar, bir baharın icadı bir çiçek kadar kolay olur. Şayet bu icad sebeplere isnat edilse, bu durumda bir çiçeğin icadı bir bahar kadar ağır olur.⁸¹

Nursî ikinci meselede kudretin taallukuna dikkat çeker. Kâinatı bir aynaya benzeten Nursî, aynanın iki yüzü olduğu gibi eşyanın da mülk ve melekût ciheti olmak üzere iki yüzü olduğunu ifade eder. Ona göre bu yüzlerden mülk ciheti sebeplerin ve zıtların mahallidir. Melekût ciheti ise aynanın parlak yüzüne benzediği için vasitasız bir şekilde Cenâb-ı Hakk'ın kudretine müteveccihdir. Bu yüzde zerre ile güneşin ilâhî kudrete karşı bir farkı yoktur.⁸²

Üçüncü meselede ilâhî kudretin eşyayla münasebetine dikkat çeken Nursî bu münasebetin kânunî* olduğunu belirtir. Ona göre, bu yüzden ilâhî kudret karşısında az-çok, küçük-büyük birdir. Nursî bu meseleyi, “şeffafiyet, mukâbele, müvâzene, intizam, tecerrüd ve itaat” adını verdiği altı temsil ile akla yaklaştırmak ister. Bu temsiller şöyledir:

Şeffafiyet (Şeffaf şeylerin güneşin ışığını yansıtması): Mesela güneşin ışıkları ile yansması, deniz yüzünde ve denizin her bir damlasında aynı mahiyettedir. Şayet dünya cam parçalarından oluşmuş bir cisim, güneş de irade sahibi bir fâil olsaydı, güneş açısından ışığıyla bütün zemin yüzüne aksetmesiyle, bir zerreye aksetmesi arasında bir fark olmazdı.

Mukâbele (Karşılıklı Durma): İnsanlardan oluşan büyük bir dairenin merkez noktasında bulunan bir kişinin elinde bir mum, onu çevreleyen dairedeki insanların ellerinde bir ayna olsa, zahmetsizce hepsine aynı ışığı verirdi.

⁸¹ Nursî, *Sözler*, 526.

⁸² Nursî, *Sözler*, 527. Nursî'nin bu teşbihine göre Cenâb-ı Hakk'ın kudreti karşısında bütün eşya, aynanın parlak yüzünü teşkil eden ön cephesinin, güneşin karşısında duruşu gibi durmaktadır. Böylesi bir durumda güneş açısından bu durumdaki aynalara ışık verme konusunda bir fark olmayacak, küçüklükleri büyüklükleri ne kadar değişirse değişsin, sayıları ne kadar çok olursa olsun - güneşe karşı durdukları için - birine veya hepsine aynı kolaylıkla ışık verecektir.

* Kanaatimizce bu ifadely kanun/yasa şeklinde cereyan eden işlerde az-çok farkının olmadığı şeklinde anlamak gerekir. Örneğin yer çekimi kuvveti fiziksel bir yasadır. Bu yasa karşısında aynı anda milyonlarca cisim havaya atılsa dahi, ilgili kanun bunların tamamında cereyan edecek ve hepsi yere düşecektir.

Müvâzene (Denge): Son derece hassas çok büyük bir terazinin, iki gözüne eşit ağırlıkta iki yıldız veya eşit ağırlıkta iki yumurta konulsa, sarf edilecek aynı kuvvet ile terazinin bir gözünü göğe çıkarmak diğerini yere indirmek mümkün olurdu.

İntizam (Düzen): En büyük bir gemi, içerdği düzen sebebiyle en küçük bir oyuncak gibi kolayca idare edilebilirdi.

Tecerrüd (Soyutlanma): Soyutlanmış bir mahiyet, küçük büyük fark etmeksizin aynı yapıdadır. Bu mahiyet, büyüklük küçüklük fark etmeksizin bütün cisimlerde aynı hükmü icra eder. Örneğin iğne gibi bir balık, balına gibi bir balıkla “balık olma” mahiyetinde birdir.

İtaat (Verilen emre uyma): Örneğin bir kumandan bir emir ile bir askeri harekete geçirdiği gibi koca orduyu da aynı emir ile harekete geçirir.⁸³

Nursî bu temsilleri verdikten sonra, bunların mümkünatta görülen eksik temsiller olduğuna dikkat çeker.⁸⁴ Ona göre bu temsillerde verilen küçük ölçülerle Cenâb-ı Hakk'ın sonsuz kudreti elbette tartılamaz. O halde Nursî bu temsilleri niçin vermiş olabilir? O, bu temsillerin akılda yer etmiş veya yer etmesi mümkün olan istib'adı (akıldan uzak görmeyi) izale etmesi amacıyla verildiğini belirterek, zihne gelen takdîr soruyu cevaplar.⁸⁵

Nursî'nin ilâhî kudrete karşı her şeyin eşit olduğuna dair sunduğu delillerden biri kâinatır. Özellikle de yaratılıştaki gözlemlenen birbirine zıt durumlar. Ona göre varlıkların yaratılışında birbirini nakzetmesi gereken durumlar gözlemlenmektedir. Oysa birbirini bozması, iptal etmesi gereken bu durumlar, birlikte ve bir uyum içerisinde muhteşem bir sanatı netice verecek şekilde cereyan etmektedir. Bu hal ise şüphesiz sonsuz bir kudrete delildir. Nursî'nin varlıkların yaratılışında gözlemlendiği iç içe girmiş birbirine zıt haller şunlardır:

1- Sayıca çok olmalarına rağmen son derece güzellik ve bütünlük içerisinde olmaları. Örneğin çiçekler sayılamayacak kadar çok olsa da güzelliklerinde bir eksiklikle karşılaşmamaktadır.

2- Son derece karışıklık içerisinde aynı derecede hassas bir ayırıştırma işleminin olması. Örneğin toprağa karışık atılan tohumlar, bedene birlikte giren karışık gıdalar, hep aynı hassas ayırıştırma işlemine tabi tutulmaktadır.

⁸³ Nursî, *Sözler*, 527-528.

⁸⁴ Bu temsiller iki yönüyle dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi, herkesçe kabul edilmiş, nesnel veya tecrübî gerçekliklere istinad etmeleri, ikincisi ise mümkünatta dahi az-çok, büyük-küçükün farkının olmadığı durumları göstermeleridir. Nitekim kimi araştırmacılar soyut mücerret hakikatleri zihinlere yaklaştırmada Nursî'ye ulaşamayacağını söyleyerek onun bu konudaki yetkinliğine dikkat çeker. bk. Hüseyin Âşûr, "Bediüzzaman'a Göre Öldükten Sonra Dirilişin İspatı", *Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu - 3 Bildirileri* (Türkiye-İstanbul, 24-26 Eylül 1995), ed. Mehmet Pakso, (İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1996), 99.

⁸⁵ Nursî, *Sözler*, 529.

3- Son derece ucuzluk ve çokluk içinde çok üstün bir sanatın olması. Örneğin insanlığın icadından âciz kaldığı incir, kiraz, üzüm gibi meyvelerin tamamı.

4- Yapılışı uzunca bir zamanı ve pek çok aleti gerektiren şeylerin, hem çok sanatlı hem de son derece kolaylıkla ve süratle icat edilmesi. Mesela icadı insanoğluna bırakılsa uzun zamanda nice teknolojik cihazlarla dahi yapılması mümkün olmayan eserlerin kolaylıkla icat edildiğinin görülmesi. Varlıkların yaratılması o kadar hızlı gerçekleşmektedir ki Bediüzzaman bu gerçeği “adeta birden ve hiçten, o sanat mucizeleri vücuda geliyor” şeklinde ifade eder.

Ona göre yukarıda sıralanan dört husus, Cenâb-ı Hakk'ın kudretine karşı her şeyin bir olduğunu gösteren açık delillerdendir.⁸⁶

Nursî ilâhi kudret karşısında eşyanın bir olmasındaki nükteyi “imdâd-ı vahidiyet”, “yüsr-ü vahdet” ve “tecelli-i ehadiyet” şeklinde isimlendirdiği üç maddede açıklar.

İmdâd-ı Vâhidiyet (Bir olmanın sağladığı güç): Nursî'ye göre her şey bir tek zâtın mülkü olsa o zât, bir/tek olduğu için dilediği şeyin arkasına bütün eşyanın kuvvetini toplayabilir, bütün eşyayı bir şey gibi kolayca idare eder. O bu tezini bir temsille açıklar. Bu temsile göre bir padişah, saltanatının birliği ve bu saltanata dayanan kanun ile her bir askerin arkasında koca ordunun manevi kuvvetini toplayabilir. Sıradan bir neferin büyük bir komutanı esir edebilmesi bu güçte olmaktadır. Oysa saltanatın birliğinden kaynaklanan bu güç çekilse, bu durumda her bir asker ancak kendi gücü kadar iş görebilir. Bu temsili hakikate uyarlayan Nursî'ye göre Cenâb-ı Hak vâhid olduğundan her bir şeye karşı bütün isimlerini yönlendirir, harika bir sanatla kıymetli bir şekilde icat eder. Kâinatta gözlemlenen ucuzluk içindeki müthiş sanatın bir sebebi de budur.⁸⁷

Yüsr-ü Vahdet (Bir olmanın sağladığı kolaylık): Nursî bunu, bir merkezde, bir kanunla yapılan işlerin sağladığı kolaylık olarak tarif eder. O bu tezini iki örnekle açıklar. Birinci misalde bir ağacı örnek veren Nursî'ye göre, eğer bir ağacın meyvelerine verilecek hayat maddesi, bir merkeze, bir kanuna, bir köke istinaden verilse, binlerce meyvenin oluşması, tek bir meyve gibi kolaylaşır. Şayet her bir meyve ayrı merkezlere bağlansa ve ayrı ayrı yerlerden yaşam malzemeleri gönderilse, bu takdirde kolaylığın yerini zorluk alır. Çünkü ağacın tamamına lazım olan yaşam malzemeleri tek bir meyve için de gereklidir.⁸⁸

Tecelli-i Ehadiyet (Esmânın ehadiyet açısından tecellisi): Nursî Cenâb-ı Hakk'ın cismanî olmayışı, zaman ve mekandan münezzehe oluşu gibi hakikatleri bu sırra bağlar. Hatta vasıtaların Cenâb-ı Hakk'ın fiiline perde olamayışını ve sayısız

⁸⁶ Nursî, *Mektubât*, 245-246.

⁸⁷ Nursî, *Mektubât*, 246.

⁸⁸ Nursî, *Mektubât*, 247.

fiilleri tek bir fiil gibi yapmasını da bu hakikat ile izah eden Nursî, bu hususu açıklamak için sıkça kullandığı güneş misalini verir.⁸⁹ Bu misale göre güneş ışık saçan yapısından dolayı kayıt altına alınması güç bir mahiyettedir. Böylesi bir mahiyete sahip güneş, ışığıyla her bir parlak şeyde yansıdığı için, güneşe karşı milyonlarca ayna tutulsa, her bir aynada güneşin küçük bir numunesi bulunur ve güneş aynı anda o aynaların her birinde tasarrufta bulunabilir.

Bu temsil ile konuyu daha anlaşılır kılmaya çalışan Nursî, - güneşin ışıklarıyla her yerde olduğu gibi - Cenâb-ı Hakk'ın esmâsıyla, hiçbir yerde olmadığı halde her yerde ilmiyle ve kudretiyle hâzır olduğunu belirtir. Ona göre varlıkların tamamının tek bir varlık gibi kolayca icat ve idare edilmesi ve her bir varlığın sanat açısından bütün varlıklar kadar kıymetli olması, hep bu noktadan kaynaklanır. Nursî'nin bu hakikate şahidi de kâinatıdır. O, kâinatı dikkatle mütalaa eden birinin, varlık aleminin oluşturduğu kalabalığı, ancak buna rağmen bu varlıkların her bir ferdeinde ayrıntısına varıncaya kadar harika bir sanatın hüküm sürdüğünü görecektir.⁹⁰

Nursî Cenâb-ı Hakk'ın kudreti karşısında her şeyin bir oluşunu izah etmeye her birini bir temsille beyan ettiği “Sânî'deki vücub ile tecerrüd”, “mahiyetinin mübâyenetiyle adem-i takayyud, “adem-i tahayyuz ile adem-i tecezzi” şeklinde isimlendirdiği üç hususu beyan ederek devam eder.⁹¹

Sânî'deki vücub ile tecerrüd (Vâcibu'l-vücut olan Cenâb-ı Hakk'ın maddeden soyut oluşu): Nursî bu hususu varlık mertebeleri üzerinden açıklar. Varlık mertebelerinin çeşitli derecelerde olduğunu ifade eden Nursî'ye göre bu mertebelerden üst mertebede olan bir zerre, alt tabakada yer alan dağlar kadar varlığı içine alır. Nursî bir misalle bu tespitini açıklar. Bu misale göre şehâdet alemine ait olan insan hafızası, mana aleminden bir kütüphane kadar varlığı içine alabilir. Şayet o hafızanın icada kabiliyeti olsaydı, içerdiği mana aleminde dilediği şekilde tasarruf edebilirdi.

Bu misali hakikate uyarlayan Nursî, Cenâb-ı Hakk'ın varlık tabakalarının en üst mertebesinde olması hasebiyle varlığının zâtî, ezeli, ebedi olduğunu, buna karşılık eşyanın arızî ve hâdis vücutlara sahip olduklarına dikkat çeker. Nursî buradan hareketle vâcib bir varlığa ve zâtî bir kudrete sahip olan Cenâb-ı Hak için bir ağaçtaki yaprakları ihyâ etmekle bütün ruhları ihyâ etmek arasında bir fark olmadığını sonucuna ulaşır.⁹²

⁸⁹ Güneş, Nursî'nin izahlarında önemli bir yeri olan, kritik fonksiyonlar icra eden mühim bir temsildir. O, vâhidîyet-ehadiyet farkı, Cenâb-ı Hakk'ın yakınlığı ama kulun Ona uzaklığı, kulların fenası Cenâb-ı Hakk'ın bekâsı gibi derin mevzuları güneş temsili ile beyan etmeye çalışır. bk. Nursî, *Mesnevî-i Nûriye*, 41,48, 74, a.mlf. *Sözler*, 15,194, 527, 561, a.mlf., *Lem'alar*,221., a.mlf. *Şualar*, 19, 72.

⁹⁰ Nursî, *Mektubât*, 247-248.

⁹¹ Dikkatle okunduğunda bu üç sırrın, kaynağını Cenâb-ı Hakk'ın yaratılmışlara (mümkinâta) benzemediğini ifade eden ayetlerden aldığı fark edilecektir. bk. *en-Nahl* 16/17., *eş-Şûra* 42/11.

⁹² Nursî, *Mektubât*, 249. Her ne kadar Nursî burada ruhların ihyasını zikretmiş olsa da o, haşrin hem ruhen hem de cismen olacağı kanaatinde. bk. Nursî, *Sözler*, 112-113. Nursî bir başka bölümde “cennette ruhî

Mahiyetinin mübâyenetiyle adem-i takayyud (Cenâb-ı Hakkın mahiyetinin farklılığı ile kayıt altına alınamayışı): Nursî bu hususu Cenâb-ı Hakk'ın eşinin ve benzerinin olmaması gerçeği üzerinden izah eder. Cenâb-ı Hakk'ın kâinatın cinsinden olmadığına dikkat çeken Nursî'ye göre bundan dolayı kâinattaki engeller ve kayıtlar Ona engel oluşturamaz, Onun icraatını sınırlandıramazlar. Şayet kâinattaki bütün bu tasarruflar, kâinata bırakılsa öyle karışıklık ortaya çıkar ki hiçbir şey meydana gelemez. Nursî bu tezini iki temsil ile beyan eder. Buna göre kemerli kubbelerdeki ustalık, o kubbeyi oluşturan taşlara verilse ve bir taburun komutana ait olan idaresi askerlere bırakılsa, ya kubbe ve düzen hiç meydana gelmeyecek veyahut düzensiz karmakarışık bir vaziyet oluşacaktır. Oysa kubbe yapımı, taş cinsinden olmayan bir ustaya, taburun iradesi de komutanlık mahiyetini taşıyan bir zabite verilecek olsa, hem sanat hem de idare son derece kolayca meydana gelir. Çünkü taşlar ve askerler birbirlerine mani olurken, usta ve komutan her noktaya engelsiz bir şekilde bakar ve hükmederler.

Bu temsilleri hakikate uyarlayan Nursî'ye göre Cenâb-ı Hakk'ın mahiyeti mümkinât cinsinden olmadığı ve kâinattaki bütün gerçeklikler onun Hak isminin tecellileri olduğu için, güz mevsiminde ölmüş ağaçları baharda dirilttiği gibi, haşirde tüm insanları, cennet ve cehennemi kolaylıkla ihyâ ve icat eder.

Adem-i Tahayyüz ve Adem-i Tecezzi (Cenâb-ı Hakk'ın zamandan ve mekandan münezzehe olması ve bölünemeyecek bir mahiyette oluşu): Nursî Cenâb-ı Hakk'ın mekandan münezzehe oluşu ve - cüzlerden mürekkep olmadığı için - parçalara ayırlamayacak mahiyeti sebebiyle, her yerde kolaylıkla aynı anda tasarruf edebileceğini ve her bir şeye bütün esmâsıyla yönelebileceğini söyler. Ona göre bu husus, vasıtalara ihtiyacının olmadığını ve vasıtaların ona engel olamayacağını açıkça göstermektedir.⁹³ Ayrıca büyük unsurlar ile küçük unsurları yaratanın aynı Zât olduğunu belirten Nursî, bu düşüncesini küçük unsurların büyük unsurların çekirdekleri, küçültülmüş bir misali olmaları gerçeği üzerinden gerekçelendirir.⁹⁴

Bu geniş izahlar, Nursî'nin hakikat eksenli tefsir anlayışını net bir şekilde yansıttığı gibi klasik tefsirler ile manevi tefsirler arasındaki yaklaşım farklılığından kaynaklanan metodik ayrışmayı da açık bir şekilde göstermektedir. Biraz daha açacak olursak; örneğin klasik tefsirler bu ayetleri bağlamını esas alarak, lafız, cümle ve anlam açısından beyan, izah ve ispat etmektedir. Mesela görüşlerini paylaştığımız müfessirlerden, gerek Kurtubî, gerek Beydâvî, gerekse de Ebussuud Efendi, tefsirlerinde eşyanın Cenâb-ı Hakk'ın kudreti karşısındaki durumunu icmâlen beyan etmekle yetinmiştir.

lezzetler yeterli değil mi, neden bedenimizle haşroluyoruz” manasındaki bir soruyu da cevaplandırarak cismânî haşrin hikmetlerini beyan eder. bk. a.mlf., *Sözler*, 498-499.

⁹³ Nursî, *Mektubât*, 250.

⁹⁴ Nursî, *Mektubât*, 250-251.

Nursî ise bu ayetleri filolojik tahliller, esbab-ı nüzûl gibi klasik metodolojide kullanılan farklı unsurlara yer vermeden, tamamen “ifade ettikleri hakikat” üzerinden genişçe tefsir etmiştir. Tefsirindeki gayesi ise ayetin ifade ettiği bu hakikati beyan, izah ve ispat etmektir. O bu bölümde konuyla ilgili zihne gelebilecek en temel soruyu farklı temsiller ve örnekler üzerinden cevaplamaya çalışır. Bu temel soru; Cenâb-ı Hakk'ın karşısında az-çok, küçük-büyük gibi nisbî farklılıklar niçin söz konusu değildir? sorusudur. Nursî, söz konusu soruyu cevaplarken, - Kur'ânî bir metod olan - kâinatın şâhitliğine ve temsil yöntemine başvurur. Böylece her bir insanın tanıklık ettiği tabîî olgular üzerinden verdiği anlaşılır örneklerle, konuyu her bir idrak seviyesinin algılayabileceği düzeyde sunmaya çalışır.⁹⁵

Yeni bir tefsirin yazılması ihtiyacını doğuran zamanın değişmesi ve muhatapların durumu gibi unsurlar bu tür bir tefsire olan ihtiyacı açıkça göstermektedir. Egoların güçlendiği, bilginin altın çağını yaşadığı, görünür gerçekliklerin geçer akçe olduğu, kişilerin hemen her konuda ikna edilmeyi daha çok talep ettiği bir zaman diliminde yaşadığımız izahtan varestedir.⁹⁶ Dolayısıyla bu çağda Kur'ân'ın hayat veren mesajlarını insanlıkla buluşturmak isteyen tefsir faaliyetlerinin Kur'ânî hakikatlerin izah, beyan ve ispatını önceleyen bir yaklaşımla şekillendirilmesi yararlı olacaktır. Bize göre anlam arayışında olan günümüz insanı için ancak belli seviyede Arapça bilenlerin anlayabileceği edebî incelikler veya sebab-i nüzule yer veren bir takım rivayetlerin bilgisinden önce, besmelenin hakikati, göklerde ve yerde her şeyin Allah'ı nasıl tesbih ettiği, tevhidin akla uygunluğu ve şirkin imkansızlığı gibi hakikatlerin sunulması bu çağda daha bir öncelik kazanmıştır. Bütün bunlar Kelâm ilminin konusu olarak mütalaa edilebilir ancak Nursî, bu hakikatlerin Kur'ân'ın olması ve tefsir ilminin temel vazifelerinden birinin Kur'ân'ın lafızları ve manalarında

⁹⁵ Her bir eser incelenirken söz konusu eserin yapısı, telif ediliş gayesi, konusu, müellifin önceliği gibi hususların dikkate alınması gerektiği bir gerçektir. Kur'ân'ı baştan sona farklı yönleriyle tefsir eden bir müfessir ile sadece belli bir konuyla ilgili ayetleri öncelikli gördüğü bir boyutuyla tefsir eden bir müfessirin açıklamalarının aynı genişlikte olamayacağı malumdur. Dolayısıyla buradaki mukayeseden maksadımızın tefsirleri yarıştırmak olmadığını, bunun haddimizi aşan bir husus olduğunu, sadece aradaki farklılığı ortaya koymaya çalıştığımızı belirtmek isteriz.

⁹⁶ Son zamanlarda gerek başta ateizm ve deizm olmak üzere inanç problemlerine dair basılı ve görsel çalışmaların, gerekse bu tür inanç problemlerine Kur'ânî çözümler üretme çabalarının daha sık görülüyor oluşu bahsettiğimiz tespiti teyid eden gerçekliklerdendir. Bu bağlamda deizm üzerine yapılan on dört yüksek lisans ve doktora tezinden dokuzunun son on yılda yapılmış olması oldukça manidardır. Bu çalışmalardan sonuncusu için bk. Sacide Çalışkan, *Z Kuşağında Deizm Algısı ve Deistliğe Yönelten Sosyolojik Faktörler* (Çanakkale: Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, 2021)

yer alan hakikatleri beyan ve ispat etmek oluşu gibi gerekçelerden hareketle, bu fonksiyonu tefsirlerin icra etmesi gerektiğini düşünmektedir.⁹⁷

Nursî'nin izahlarından anlaşıldığı kadarıyla o, bu fonksiyonun, Kur'ânî metoda uygun bir tefsirle etkili bir şekilde icra edilebileceğine inanmaktadır. Zira ona göre Kur'ânî metod, aklın ve tefekkürün ciddi bir şekilde işletildiği, kâinatın ilgili hakikate olan delâletinin ve şehâdetinin net bir şekilde gösterildiği, temsil ve tasvirlerle bir yandan üslup zenginleştirilirken öte yandan hitap alanının genişletildiği bir yaklaşıma dayanmaktadır.⁹⁸

Sonuç

Tefsir ilmi, Kur'ân'ı murad-ı ilâhiye uygun olarak anlaşılması maksadıyla çeşitli yönlerden anlamaya ve açıklamaya çalışan bir ilimdir. Nâzil olduğu günden bugüne Kur'ân-ı Kerim'i tefsir eden eserler metodik açıdan çeşitlenerek, nicelik bakımından artarak devam edegelmiştir. Tefsir metotları genel olarak dirayet ve rivayet olmak üzere ikili sınıflandırmaya tabi tutulmuş ve tefsirler bu iki akım üzerinden değerlendirilmiştir.

Son dönem Osmanlı alimlerinden Said Nursî'nin telif ettiği en hacimli ve en önemli eseri *Risâle-i Nur*'dur. O, farklı değerlendirmelere müsait bir yapısı olan *Risâle-i Nur*'u Kur'ân'ın manevi tefsiri olarak tarif etmiştir. Nursî bilinen dirayet-rivayet tasnifinden farklı olarak, tefsiri zâhir (malum) tefsirler- manevi tefsirler şeklinde ikili sınıflandırma altında mütalaa etmiştir. O, zâhir tefsirler diye isimlendirdiği klasik tefsirlerin Kur'ân'ı lafiz, cümle ve anlam açısından beyan, izah ve ispat edişine karşılık, manevi tefsirlerin bu fonksiyonu Kur'ân'ın imânî hakikatleri üzerinden gerçekleştirdiğini ifade etmiş, telif ettiği *Risâle-i Nur*'da ayetleri bu anlayış üzerine tefsir etmiştir.

Kur'ân'ın ifade ettiği imânî hakikatlerden biri, Cenâb-ı Hakk'ın kudreti karşısında tüm mümkinâtın eşit olduğu, Ona hiçbir şeyin zor gelmeyeceğidir. Nursî, *Risâle-i Nur*'da bu hakikati ifade eden dört ayeti beyan, izah ve ispat etmek amacıyla tefsir etmiştir. Nursî tefsirinde konuyu akla yaklaştırmak için, bir komutanın emri karşısında bir asker ile koca ordunun bir oluşu, büyük bir geminin sahip olduğu düzen vesilesiyle küçücük bir oyuncak kadar rahatlıkla idare edilebilmesi gibi mümkinâta az ile çoğun, büyük ile küçüğün farkının olmadığı durumları anlatan farklı temsillere başvurmuş, böylece mümkinâta görülen ve bilinen durumlar üzerinden Cenâb-ı Hakk'ın kudretinin sonsuzluğunu hemen her idrak seviyesinin anlayışına yaklaştırmak istemiştir. Ayrıca güneşin kendi ışığını deniz yüzündeki bir damla ile

⁹⁷ bk. Nursî, *Şualar*, 518; a.mlf., Nursî, *Mektubât*, 466. Ayrıca bk. Muhammed İslam Parvaiz, "Said Nursî'ye Göre Küreselleşme ve İnsani Değerler ", *Risâle-i Nur* Işığında Küreselleşme ve Ahlak Uluslararası Bediüz-zaman Sempozyumu - 6 Bildirileri (Türkiye-İstanbul, 22-24 Eylül 2002), ed. Abdullah Albayrak, (İstanbul: Nesil Yayınları, 2004), 111, 113-114.

⁹⁸ Nursî, *Mektubat*, 330-331, a.mlf., Mesnevî-i Nûriye, 33; a.mlf., *Sözler*, 441-442, 763-764.

koca denize aynı anda aynı kolaylıkla aksettirmesi gibi kâinatta gözlemlenen tabîi olguları da görüşlerine şahit tutmuş, bir anlamda kavîi ayetleri, kevnî ayetler üzerinden tefsir etmeye çalışmıştır.

Mukayese adına ilgili dört ayetin klasik tefsirlerde ele alınış ve izah ediliş tarzı incelenmiş, Nursî'nin ayetlerde ifade edilen hakikati genişçe tefsir etme gayretine karşılık, bu tefsirlerin ayetleri genellikle bağlamını dikkate alan bir anlayışla cümlelerin öğelerini beyan, lafızların anlamlarını tahlil etmek gibi klasik yaklaşımlar üzerinden tefsir ettikleri, ilgili ayetin ifade ettiği hakikatin ispat ve izahında ise ayrıntıya girmedikleri görülmüştür.

Kanaatimizce her iki tefsir tarzının, gaye ve usûl açısından barındırdığı farklılıklar birbirlerini tamamlayıcı bir işlev icra etmektedir. Zira söz konusu ayetleri; bağlamı, sûre içerisindeki pozisyonu, ibarelerindeki edebî hususiyetler gibi konular üzerinden anlamak isteyen bir okuyucu, klasik tefsirlerden pekâla bu ihtiyacını karşılayabilecekken, ayetin ifade ettiği hakikatin genişçe izah ve ispatı konusunda arayış içerisinde olan diğer bir okuyucu aradığını bu tür bir tefsirde bulabilecektir. Dolayısıyla bu tür yaklaşım farklılıklarını birbirine rakip olarak konumlandırmak yerine bir zenginlik olarak görmek ve her birinden ihtiyacımız olanı almak en doğru yaklaşım olacaktır.

Kaynakça

- Âlûsî, Şihabuddîn Mahmûd. *Ruhu'l-Meânî fi Tefsîri'l-Kur'ân'i'l-Âzîm ve's-Seb'i'l-Mesânî*. thk. Ali Abdalbârî Atiyye, Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 1994.
- Âşûr, Hüseyin. "Bediüzzaman'a Göre Öldükten Sonra Dirilişin İspatı", *Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu - 3 Bildirileri*. Türkiye-İstanbul, 24-26 Eylül 1995. ed. Mehmet Paksu. 99-101. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1996.
- Beki, Niyazi. *Tefsirde Yeni Yaklaşımlar Risâle-i Nur Örneği*. İstanbul: Üsküdar Üniversitesi Yayınları, 2018.
- Beki, Niyazi. *20. asır Türkiye'sinde tefsirde İşaratü'l-İ'caz örneği*, Doktora Tezi, Sakarya Üniversitesi, 1997.
- Beydâvî, Nâsuriddîn Ebu Said Abdullah. *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, 5 Cilt. thk. Muhammed Abdurrahman Mera'sîlî. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsî'l-Arabi, 1997.
- Birişik, Abdulhamid. "Tefsir". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim 10 Nisan 2021.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Usûlü*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1993.
- Cerrahoğlu, İsmail. *Tefsir Tarihi*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 1998.
- Dehlevî, Şah Veliyyullah. *el-Fevzu'l-Kebîr fi Usûli't-Tefsîr*. Kâhire: Dâru's-Sahve, 2. Basım, 1986.

- Ebussuûd, Muhammed b. Mustafa. *İrşâdu Akli's-Selîm ile Mezâya'l-Kitâbi'l-Kerîm*. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, ts.
- İbn Atiyye, Ebu Muhammed. *el-Muharraru'l-Vecîz fi Tefsîri Kitâbi'l-Azîz*. 6. Cilt. thk. Abdusselâm Abuşşâfi Muhammed. Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l-İlmiyye, 2001.
- İbn Mâce, Ebu Abdullah Muhammed. *Sünen-u İbn Mâce*. 2 Cilt. thk. Muhammed Fuâd Abdulbâki. Kahire: Dâru İhyâ-i Kutubi'l-Arabiyye, ts.
- İbn Manzûr, Cemâluddîn. *Lisânu'l-Arab*. 15 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdir, 3. Basım, 1994.
- Güven, Şahin. *Konulu Tefsir Metodu*. Düşün Yayıncılık: İstanbul, 2002.
- Kurtubi, Ebu Abdullah Şemsuddîn. *el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân*. 10 Cilt. thk. Ahmed el-Berdûni, İbrahim Atfîş. Kâhire: Dâru'l-Kütubi'l-Misriyye, 2. Basım, 1964.
- Kur'ân Yolu Meâli*. çev. Hayrettin Karaman - Mustafa Çağrıçı - İbrahim Kâfi Dönmez - Sadrettin Gümüş. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 8. Basım, 2018.
- Kuşeyri, Abdulkerim b. Havâzin. *Letâifu'l-İşârât*. thk. İbrahim Beysûni, 3. Basım, Mısır, el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Amme li'l-Kitâb, ts.
- Leaman Oliver, “İhya Geleneğinde Said Nursî'nin Yeri”, *Kur'ân'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risâle-i Nur Örneği Uluslararası Bediüzzaman Sempozyumu - 4 Bildirileri (Türkiye-İstanbul, 20-22 Eylül 1998)*, ed. Nesil Basım Yayın, 718, İstanbul: Sözlere Yayınevi, ts.
- Makdisi, Ebu Muhammed el-Cemâilî. *Ravdatu'n Nâzır ve Cennetu'l-Menâzır fi Usûli'l-Fikh*. Beyrut: Müessesetu'r-Reyyân li't-Tibâati ve'n-Neşr, 2002.
- Mâtûrîdi, Ebu Mansûr . *Te'vilâtu Ehli's-Sünne*. thk. Mecdi Baslûm. Beyrut: Dâru'l-Kütubu'l İlmiyye, 2005.
- Muslîm, İbn'ul-Haccâc Ebu'l-Hasen. *el-Musnedu's-Sahîhu'l-Muhtasar*. 5 Cilt. thk. Muhammed Fuad Abdulbâki. Beyrut: Dâru İhyâi Turâsi'l-Arabi. ts.
- Nesefi, Eb'ul-Berekât Hâfizuddîn. *Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Te'vil*. thk. Yusuf Ali Bedyuvi. 3 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kelimu't-Tayyib, 1998.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Âsâr-ı Bediyye*. İstanbul: Envar Neşriyat, 5. Basım, 2017.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Barla Lahikası*. 3. Basım, İstanbul: Envar Neşriyat, 2005.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Emirdağ Lahikası*. 3. Basım, İstanbul: Envar Neşriyat, 2005.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Kastamonu Lahikası*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1988.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Risâle-i Nur Külliyatından İşârâtü'l-İcâz fi Mezâni'l-İcâz*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 3. Basım. 2014.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Lem'alar*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 2015.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Mektubât*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Muhâkemat*. İstanbul: Sözlere Neşriyat, 2004.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Risâle-i Nur Külliyatından Mesnevî-i Nûriye*. çev. Abdulmecid Nursî. İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Sikke-i Tasdik-i Gaybî*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1988.

- Nursî, Bediüzzaman Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2002.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Şualar*. İstanbul: Rnk Neşriyat, 3. Basım, 2008.
- Nursî, Bediüzzaman Said. *Bediüzzaman Said Nursî Tarihçe-i Hayatı*. 3. Basım, İstanbul: Rnk Neşriyat, 2008.
- Nursî Bediüzzaman Said. *Risâle-i Nur Külliyyatından Mesnevî-i Nûriy*. trc. Abdulmecid Nursî İstanbul: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2016.
- Özgel, İshak. “Çağdaş Tefsir Yönelişleri Açısından Bediüzzaman Said Nursî'nin Tefsir Yöntemi (Şuhudi Tefsir)”. *Ekev Akademi Dergisi* 19/61 (Kış 2015), 299-300.
- Râzi, Ebu Abdullah Muhammed Fahrüddîn. *Mefâtihu'l-Gayb*. 32 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabi, 3. Basım, 1999.
- Sabri, Mustafa. *el-Kavlü'l-Fasl Beynellezine Yu'minune Bil Gaybi Vellezine La Yu'minun*. Kâhire: y.y. 1942.
- Sâlih, Abdulkâdir Muhammed. *et-Tefsîr ve'l-Mufessirûn fi Asri'l-Hadîs*. Beyrut: Dâru'l-Marife, 2003.
- Suyûtî, Celâluddîn. *el-İtkân fi Ulûmi'l-Kur'ân*. 4 Cilt. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kâhire: el-Heyetu'l-Misriyyetu'l-Âmme, 1974.
- Suyûtî, Celâluddîn. *ed-Durru'l-Mensûr fi Kitâbi'l-Me'sûr*. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Şahiner, Necmeddin. *Bilinmeyen Taraflariyle Bediüzzaman Said Nursî*. İstanbul: Yeni Asya Yayınları, 1991.
- Şimşek, M. Said. *Günümüz Tefsir Problemleri*. 8. Basım, Konya: Kitap Dünyası Yayınları, 2004.
- Taberi, Muhammed b. Cerîr. *Câmiu'l-Beyân fi Te'vîli'l-Kur'ân*. 24 Cilt. thk. Ahmed Muhammed Şâkir. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2000.
- Zerkeşi, Ebu Abdullah Bedruddin. *el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân*, 4 cilt. thk. Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim. Kahire: Dâru İhyâi Kutubi'l-Arabi İsâ el-Bâbi'l-Halebi ve Şurakeehu, 1957.